

Frankovics György

Miroslav Krleža Pécsi balladája

*Pécsről álmodom, a Makár-hegyről,
virágzanak a barackfák...*

Miroslav Krležára (1893–1981), a magyarul beszélő horvát klasszikusra emlékezünk. Művére nemcsak a horvát, hanem a magyar olvasók is nyitottak a mai napig. Joggal tarthatjuk számon Krležát kimondottan pécsi íróként is, egyrészt a fordításban is elérhető *Temetés Terézvároton* c. kisépikája – különösen annak dramatizált változata, a *Terézvári garnizon* –, másrészt az *Utazás Magyarországra 1947* c. esszéje révén, amely utóbbiból magyarul bizonyára most először olvashat szemelvényeket a folyóirat közönsége.¹

Krleža 1893. július 7-én született Zágrábban, szegény polgári családban. A zágrábi gimnázium négy osztálya elvégzését követően került Pécsre. Magyarországon öt évig folytatott tanulmányokat: három évet a pécsi Honvéd Hadapródiskolában töltött, két évig pedig a budapesti Honvéd Ludovika Akadémián tanult.

Élete során jelentős szépirodalmi munkásságot fejtett ki. Regények, drámák, elbeszélések, esszék, valamint versek kerültek ki tolla alól. Életművének teljes bemutatását a jelen folyóirat keretei nem engedik meg. Csak arra szeretnénk felhívni az olvasók figyelmét, hogy Krležát nagy formátumú horvát íróként, számos magyar vonatkozású mű szerzőjeként, s minden túlzás nélkül pécsi és budapesti íróként is számon tarthatjuk.

Miroslav Krleža 1981. augusztus 8-án, pár hónappal a halála előtt, testamentumba illő szavakkal, szentimentálisan fogalmazta meg Lőkös István irodalomtudósnak: „Ne feledje, közöttünk csak egy patak folyik, mégpedig a *Dráva*, s a Drávan nem nehéz hidakat építeni [...] Mi mégiscsak közös hazában 800 évig éltünk...”

1981. december 29-én hunyt el Zágrábban.

Az ifjú Krleža hamar megérezte Pécs lüktetését. Miroslav Krleža 1908-ban érkezik a *gesztenye-fasorú városba, ahol Mária Valéria hercegnő fő korzója és a városi vámház mellett nyilvánosház áll.* Az először 1929-ben megjelent, *Temetés Terézvároton (Sprovod u Theresienburgu)* című novellájában Pécsset (írói fedőnévvel Theresienburgot) ilyenek írja le: *A városnak „három gyárkémenye, [...] városházának tornyán kivilágított órája, barokk jezsuita kolostora – laktanyává átalakítva –, és a székesegyház előtt sétatere van. Az alsóvárosi sétatér platánjai öregek és korhadtak voltak; a szél minden évben ledöntött egy fatörzset, és a fából épített zenepavilon előtt egy hatalmas, vasból készült kalitka állt, benne egy élő mókussal.*

¹ A tanulmányban idézett horvát szövegeket a szerző fordításában kurzívan adjuk közre. Az eredetileg is magyar nyelvű idézeteket normál betűvel, idézőjelbe fogva közöljük.

A pécsi Magyar Királyi Honvédtudományi Egyetem a Szigeti úton.
Később Orvostudományi Egyetem. 1970 előtt átépítették

határig, s a Balatonig. Az utak mentét nyárfák, kovácsműhelyek és kocsmák szegélyezik, távoli tornyokkal, a város szélén téglagyárral, kiterjedt erdőségekkel, a szőlőkben fából készült nyaralókkal kísérvé, ám mindez a panoráma egy garast sem érő giccsnek számított csupán, amely giccs, az őszi esők beköszöntével ködössé, egyszerre unalmassá vált. Hajnali fél három tájban és délután négy óra körül Theresienburgban két pesti gyorsvonat keresztezte egymást. És amikor a „Mátyás király” és a „Magyar nádor” szállók omnibuszai² a Rudolf trónörökösről elnevezett fasoron és a Mária Valériáról elnevezett utcán a lovak monoton ügetésével kísérvé visszatértek, akkor már Zsófi-ka, a „Szabadság” kávézó pénztáros kisasszonya is tudhatta, hogy kik is érkeztek Theresienburgba. Új katonatiszt vagy nyakkendőket áruló ügynök, aki jött? Theresienburgnak két kávézója, valamint a Deák utcában a Helmer és Fellner, császári és királyi építészeti cég – császári udvari és vidéki színházépítők – által épített, sűrke, rokokó stílusú színháza volt...

A Mecsek alatti város Krleža itt-tartózkodásakor közel 60 ezer lakost számlált, Zágráb 79 600 főt. Akkortájt az Osztrák–Magyar Monarchia lakossága elérte az 51,3 milliót, Közép- és Nyugat-Európa legnagyobb államának számított. Lakosságszámát a kontinensen egyedül az orosz cári birodalomé előzte meg.³

Ilyen látvány fogadta a múlt század-
elön a Pécsre érkező
tizenöt éves zágrábi
ifjút, aki a kadétisko-
la (hadapródiskola)
leendő növendéke-
ként érkezik váro-
sunkba. Írói világának
Theresienburgja, pla-
tánfákkal és székes-
egyházzal bíró városa
– hatalmas tölgyerdő
rengetegek között
helyezkedett el –,
amelyek egyhangúan
hullámszerűen át a Du-
nától a stájerországi

Miroslav Krleža, a pécsi
hadapródiskola elsőéves
növendéke karácsonyi
szabadságon. Zágráb, 1908

² A lóvontatású omnibuszjáratokat hamarosan villamosjáratokra cserélte át a város vezetősége.

³ Đorđe Zelmanović, *Kadet Krleža Školovanje Miroslava Krleže u mađarskim vojnim učilištima*, Školske novine / Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1987, 128–129.

Pécsi tanulmányait apja tudta nélkül kezdte meg. Miroslav Krleža 1908. június 24-én kelt magyar nyelvű kérvényében „folyamodik” a pécsi hadapródiskolához felvétele ügyében. *Apám Pécsre történő menetemben semmilyen formában nem vett részt, sem formálisan, sem másként. Mindent elvégzett helyette egyik kollégája, Hersek ezredes, nyugdíjas honvéd („domobran”) ezredes, akihez apám barátjaként fordultam. Kérvényemet megírta azzal a feltételezéssel, ha kitudódik, apám végül is nem fog ellenkezni, ami úgy is történt, mivel kész tények elé volt állítva. Így jutottam el Pécsre, így lettem kadét Pécssett, s nem azért, mert apám küldött volna oda.*⁴

Krleža éavesztesként érkezik Pécsre, ugyanis Zágrábban a negyedik osztályban három tantárgyból megbukott. Erről így vallott: *átéltem erkölcsi katasztrófámat és egy éven át kimondhatatlanul szenvedtem emiatt, magam sem tudom, hogy milyen szégyen miatt. Ez nem szégyen volt, hanem megalázás, és kisebbségrendűségi érzést szült bennem. Arra kértem apámat, hogy küldjön el a senji konviktusba. De nem akart Senjbe küldeni. Ám egy év elteltével elértem, hogy elmenjek, mégpedig Magyarországra, minél távolabb ettől a várostól, ahol megalázottnak és megbántottnak éreztem magamat...*⁵

Pécs után Budapest, öt év ebben az országban. A magyarországi tartózkodás a fiatal növendék irodalmi érdeklődésére döntő fontosságúnak bizonyult. Vélhetően pécsi hittanára, aki magyar irodalmat és nyelvtant is tanított, Alfalvi Mándoky Sándor, az ezred káplánja⁶ – aki 1903-tól 1919-ig tanította a kadét-növendékeket – keltette fel az irodalom iránti érdeklődését.

A fiatal zágrábi horvát ifjú hamarosan beilleszkedik a pécsi iskolai közösségbe, elsajátítva a magyar nyelvet, s az 1910/11-es tanévben néhány tizednyi eltéréssel majdnem kítűnő tanulmányi eredményt ért el, melynek köszönhetően ösztöndíjas-ként került a Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémiára, rövidebb nevén a Ludovikára. Magaviselete: *jó*, tehetsége: *igen jó*, 18 tantárgyból *jeles*, 5 tantárgyból *jó*, köztük francia nyelvből is, mellette tanult még németül, horvátul és magyarul.⁷

A III. évfolyam során (1910/11-es tanév) kétszer „büntetve lett”. Először „mert sorban és menetben figyelmeztetés után is beszélget”, fenyítése „szigorított fogság 1 (egy) nap” (a fenyítés kiszabója: századparancsnok), amely 1910. X. 9-én „végrehajtattott”. Másodszer 1911. IV. 4-én büntették, „mert a torna gyakorlatokat hanyagul végrehajtotta” (helyesebben: *hajtotta végre*), fenyítése „egyszerű fogság 12 (tizenkét) óra”.⁸

A tanulók óraszámja igen magas volt, emellett szembetűnő a vasfegyelem, kötelező a magyar nyelv mellett két idegen nyelv (német és a francia), valamint a horvát növendékek esetében anyanyelvük tanulása!

A Monarchia alapkövetelményei közé tartozott a több nyelven tudó tisztek alapos kiképzése. A spártai nevelési rendszerben a növendékeknek a négy szemeszter során 37 tantárgyat kellett elsajátítaniuk, reggel 5 órakor keltek. Az iskolai előírások az ébresztőtől este 9-ig, a takarodóig kemény, katonás mun-

⁴ Zelmanović, i. m. 122.

⁵ Zelmanović, i. m. 122.

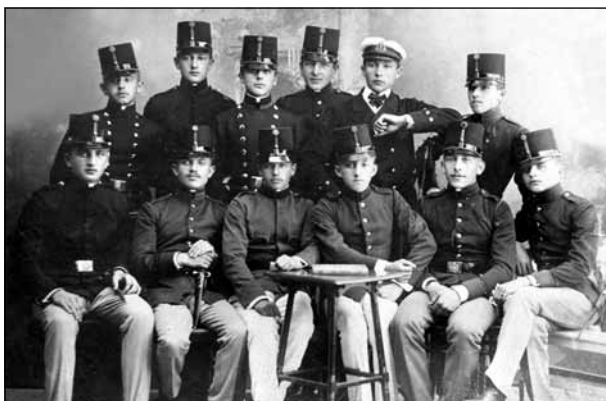
⁶ Zelmanović, i. m. 141.

⁷ Zelmanović, i. m. 30.

⁸ Zelmanović, i. m. 31.

kát, nagyarányú elméleti és fizikai igénybevételt követeltek a növendékektől. Minden hétfőn, szerdán és pénteken csuklógyakorlatot, kedden, csütörtökön és szombaton fegyvergyakorlatot tartottak puskával. Nem maradt el a napi rendszeres tanulás, gyakorlati kiképzés sem. Vasárnap és ünnepnap 6 órákor volt ébresztő, délelőtt isentisztelet és kihallgatások, egyéb foglalkozás. A parancskihirdetést követően 14 órától kimenő vagy szabad idő.⁹ A belvárosban sétálva ilyenkor Krleža megszámlolta, hogy a Király utcában összesen hány bolt van. A Caflish cukrászda édességei, süteményei, illatos kávéja, ízléses márványasztalaival csáberót jelentett a kimenőidőt töltő katonaruhás ifjú vitézeknek.

Novellájában Krleža a város éjszakai életét így rajzolja meg: *A lovastisztek a székesegyház közeli szűk utcában lévő „Káptalanhoz” címzett vendéglőben biliárdoztak, a 107-es gyalogezred tisztjei a színház és a Deák utca sarkán lévő „Szabadság” kávézót keresték fel. A theresienburgi utcákon tizenegy óra után senki sem jár. A főtéri szökőkútnál éjjeliőr áll [...] A „Káptalanhoz” címzett vendéglőben cimbalom szól. A dragonyosok ott lumpolnak, poharakat törnek. Egy fiáker gördül végig a Deák utca aszfaltján. Az „Üveg-liliom” irányába tart, messzire, ki a város szélére, a vámház felé. A vasútállomáson gőzmozdony jajong. Később jár. Elmúlt már éjfél is...*

Pécsett és a Monarchia más katonai intézményeiben tanuló diákok. Miroslav Krleža másodéves a hátsó sor bal szélén. Zágráb, 1909

Példaképei a magyar irodalom és zene nagyjai köréből. A fiatal pécsi kadétnövendék, magyarított névalakkal „Krlezsa Frigyes” alig tizenhat évesen Petőfi *Apostol* című művét, Ibsentől *A sellőt* fordítja horvát nyelvre. Felnőttként, ismert íróként 1971-ben a következőket írja Péccsel kapcsolatban: *Tizenöt éves koromban Petőfi művei első magyar olvasmányaim közé tartoztak. Róla, húsz év múlva írva róla, igyekeztem szólni az iránta való első lelkesedésemről; s személyéről mint Kossuth forradalmának tragikus bárdjáról is megemlékezni. Krleža lelkesedett Petőfiért, akinek a *Farkasok dala* című költeménye ösztönzi a *Moj obračun s njima* (*Leszámolásom velük*) esszé megírására.*

A Ludovikán töltött időszakra való visszaemlékezésében *A kirándulás Magyarországra 1947* (*Izlet u Mađarsku 1947*) című írásában ezeket jegyzi: *Minden válogatás nélkül szimultán harminc könyvet olvasok, verseket és drámákat írok.*¹⁰ – *Uram-Istenem, ezer okból mennyire voltam én elviekben lusta,*

⁹ Gál Attila, *Armis et litteris. A pécsi M. kir. Zrínyi Miklós honvéd gyalogsági hadapródiskola történetéből 1898–1944*, internet: <http://mek.niif.hu/04900/04967/html/>

¹⁰ Zelmanović, i. m. 51.

rendszerint hanyag, demoralizált, puha talpú, fiatal vadászkutya módjára bold, hisztérikusan ingerült, teljesen elveszettnek mondható.¹¹

Műveiben gyakran szerepelteti a magyar kultúra és irodalom nagyjait. Bármenyire is hadakozott, keményen ítélkezett némely nem kívánatos magyar jelenség, illetve politikai személy ellen, a magyar kultúrához mégis ragaszkodott! Az 1930-ban írt *Ady Endre, a magyar lírikus (Madžarski lirik Andrija Ady)* esszéjében kiemeli Petőfi és Ady eszmei kötődését: „a petőfies üstökösi, negyvennyolcas lelkesedés – több mint ötven évig titokban tartva – legutoljára Ady költeményeiben lobbant lángra bennem”.

Ady Sírní, sírní, sírní című versét Krleža *Tužaljka nad crkvom* címmel horvátura ültette, és a halhatatlan költőről nekrológot is írt. A fordítás két versszakal rövidebb az eredetinel, az ötödik versszak tartalmát kihagyja, míg az utolsó előtti versszak gondolatiságát az előtte levő versszakba helyezi. Az Ady-vers Krleža-tolmácsolásában már külsőleg is szembeötlő a fordító nyelvi játéka, akusztikai nyelvi leleményei, az elérni kívánt effektusok, hangulatok, rímek gazdag tárháza, s a végén mintegy betetézi ezeket az igeidők morajlása. A létezés értelmetlenségéből fakadó költői életérzés mint ha kiáltásban törne ki, egyben kifejezve a XX. század világfájdalmát.¹²

Miroslav Krleža befogadta a magyar művészetet, a kiemelkedő alkotók teljesítményeit nagyra értékelte, akik jelentős hatást gyakoroltak írói világára. Tagadhatatlan, hogy rajta kívül nemigen akad olyan más nemzetbeli író, aki a magyar szellemi életet és kultúrát saját nemzete olvasóinak ilyen mélyen feltárta és közvetítette. Véltetően ez jellemezhetette volna kora monarchiabeli korszerű embertípusának felfogását: az igazi értékek

M. kir. honvéd hadapródiiskola Ócsa III. évfolyam.
1910/11 év

Büntetési jegyzőkönyv-kivonat
Juleva Franyes ... növendékről az 1910/11 tanévre.

Büntetve lett		A büntetendő cselekmény megjelölése	A büntetés nature és kimérete	Ki által szabott ki a büntetés	Vajon é mikor lejártott végre a büntetés; vajon mennyiben és ki által engedélyezett el, engedélyezett arány szigorított a büntetés?
Ismeretlen	A büntetők kiből				
1	✓	heltő mert araban le mond em fogadomvetés intón is kancsák...	szigorított büntetés 100/1 nap	székely paramonok	arabon megadott székely intón 1910 1/3 év szigorított
2	*	mind a dommagyavar latkaul kanyagot vélre kaptak	Egyenlő büntetés 12 szigorított / óra		1911 év 1/4 év szigorított kaptak
A kivonatot kitértél Ócsa, 1911 év május hó 11 én <i>Juleva Franyes</i> székely paramonok					

A hadapródiiskolában vasszigor uralkodott.

Krleža Pécssett harmadévesként az 1910/11-es tanévben csak kétszer kapott büntetést

¹¹ Zelmanović, i. m. 52.

¹² Lőkös István, *A Kaptoltól a Ludovikáig*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1992, 103–104. Lőkös István Dobitnik – A kitüntetett dr Lőkös István, *Godišnja nagrada IHE za promicanje hrvatske kulture u svijetu za godinu 2002*, Zagreb, 2003, 118.

számbavételét, érkezzenek is az ötvenegymillió ország bármely szegletéből. Sajnálatos, hogy nem így volt! Krleža a magyar eredmények értékelése mellett pillanatra sem mondott le horvát gyökereiről, származásáról és nyelvéről. Ugyanakkor az elit tisztképző Ludovikán a monarchia sokszínű és soknyelvű növendékei, Krleža osztálytársai mind magyar anyanyelvűnek vallották magukat, még a „magyarul gyengén beszélő” pravoszláv pap fia is.

Nem valószínű, hogy osztálytársaihoz hasonlóan – a későbbiekben még lesz róluk szó –, katonai sikereket könyvelhetett volna el, épp tudatos nemzetvállalása, azaz horvátsága miatt. Történelmietlen az ilyen kérdésfeltevés. Viszátérve a jelen fejezet alcímében jelzett gondolathoz, elmondható, hogy példaképei, Ady és Petőfi mellett, Liszt Ferencnek és Bartók Bélának, a hazai zene nagyjainak is szentelt több írást. Véleménye szerint Bartók művészete szellemi kapcsolatban áll Adyval: *Ami leginkább jellemzi Bartók belső világának szét-tört vágyait, beteljesületlen illúzióit, illetve látnoki álmait [...] az, hogy mindez önála nem iskolateremtésként, sem kísérletként nyilvánul meg, hanem Ady Endrével együtt – a nemzetközi háborúk drámai időszakában –, ők a magyar művészet tragikus képviselői.*

Az ifjúkor „felhőtlen” ege alatt, nosztalgiától gyötörve. Miroslav Krleža műveiben gyakran emlékezik vissza Pécsre és Budapestre, azokra a városokra, ahol fiatal éveit töltötte.

A régmúlt napjai (*Davni dani*) naplószerű feljegyzéseiben 1917. december 13-án írja: *Pécsről álmodom, a Makár hegyről, virágzanak a barackfák, a Mecsek felett fehér felhők keringenek. Májusi kumuluszok. A Mecsek jelentése Medve-hegy. Medvednica, mint Agram¹³ felett.* Szeptember 17-én pedig a következőket: *Papuk, Krndija, Psunj [...] Mennyit is szenvedtem nosztalgiától gyötörve, pécsi távlatból látva a ködben úszó Papuk-hegy zöldes-kékes körvonalait. Gondolatban itt, ahol vagyok, pár tíz kilométernyire innen kéklik a Mecsek... Több éven keresztül vezette naplóját, melyben elérkezik Pécs szerbantant megszállása időszakához (1918–1921), amikor a megszállók újabb és újabb területi követelésekkel állnak elő a párizsi békekonferencián, magukénak követelve a pécsi szénbányákat, vagy éppen a lakosság etnikai összetételével manipulálnak birodalomépítő terveik valóra váltásához. Feljegyzéseit ekképpen folytatja: *Tegnap olvastam az Obzorban, hogy a pécsi Mecsek-hegy „Jugoszlávia” északi etnikai határát képezi. Korábban, pécsi tartózkodásom alatt, magam is hittem az effélékben [...] éveig ábrándozva a Papuk-hegyről. Ma, itt a Papuk-hegy alatt tartózkodva, ez a gondolat furcsának és naivnak tűnik, hogy valaki etnikai motívumokból indítva kívánja a Mecsek-hegyet birtokába venni.* Emlékeiben vissza-visszatérő pécsi napjairól *Naplójába* (1942) bejegyzi: *Fekszem a júniusi fűben, valahol a pécsi Ráczváros környékén, a Mecsek alatt, a Szent Jakab hegye alatt, a Makár-hegy alatt, jelzéseket adunk le, lögyakorlaton veszünk részt, a távolban a Papuk kéklik, Horvátország után vágyódunk, a zágrábi székesegyház harangjainak hangjairól álmodunk, ott távol a Medvednica alatt.*¹⁴*

¹³ Zágráb német neve.

¹⁴ Zelmanović, i. m. 22.

Pécsi és budapesti emlékek kontaminációja. A *Temetés Terézvárott* c. elbeszélés pécsi környezetben játszódik, de az író magyarországi tanulmányai mindkét színterének, Pécsnek és Budapestnek pregnáns alakjait is megjeleníti. A *theresienburgi „Magyar Nádor Szálló és Kávéház”*¹⁵ első ablakmélyedésében *mindennap öttől hét óráig viaszbábuként ült „vafenrokjában”*¹⁶ a *Lipót-keresztrel kitüntetett őexcellenciája, von Schwartner altábornagy, hadosztályparancsnok és a helyőrség parancsnoka egy kapuciner mellett, a délutáni vonattal érkezett, előző napi „Reichspost”-ot olvasgatva...*¹⁷

Az altábornagy alakjában, aki a novella egyik főhőse, a fővárosi Ludovikán megismert Schwartner százados alakja sejlik fel. Schwartner százados 1912. VI. 13-án Krležáról az alábbi jellemzést adta: „Értelmes, de elbizakodott, szerénytelen és meggondolatlan.” Válaszként az író elbeszélésében elmondja róla, hogy *természeténél fogva apró termetű, öregesen asztmás, ez a kékvérű arrive von Schwartner.* A *Temetés Terézvárott* novella emléket állított a pécsi kadétiskola parancsnokának, Nónay Dezső ezredesnek is, akit az író Warroning von Mihály ezredes alakjában kelt életre. Theresienburg, illetve Terézvár helyőrségi város, amelyet Alsó Terézvárnak is nevez a fikció atyja, valójában az írói képzelet szülötte, a térképen ilyen nem található, ámde olyan város, mely Krleža novelláját arra inspirálta, hogy az a valóságban is létezzen. Az író saját Terézvárat a „*dunántúli alsóvári megye*” fővárosának tette meg.¹⁸ A valóság és a fikció szerencsés véletlene folytán Draveczy Béla százados a pécsi iskolai tantestületben 1908 és 1912 között tanított, az elbeszélésben pedig nemes Dravec Draveczy Lajos alezredesként, a „74. dandár dandárparancsnokaként” szerepel. A „hálás növendék” Sztatocsnny Emil főhadnagy alakját szimpátiával rajzolja meg, aki az elbeszélésben „a pesti képzőművészeti főiskola magántanulója”, illetve ő „Sommerfeld Oszkár hadnagy, aki valóban sokat rajzolt, főként magyar történelmi tárgyú festményeket alkotott”.¹⁹ A *Temetés Terézvárott*

¹⁵ A Nádor Szálló és Kávéház 1845-ben épült Pécs főterén, majd a tulajdonos a 20. század elején átépítette.

¹⁶ Waffenrock: német katonakabát

¹⁷ Saját fordítás. Nem használom Dudás Kálmán korábbi, publikált fordítását.

¹⁸ Zelmanović, i. m. 139, 140.

¹⁹ A tizenkilencedik alkalommal sorra került Eszéki Krleža-napok (Krležini dani u Osijeku, 2008) színházi és tudományos találkozón, valamint az azt követő koszorúzással egybekötött megemlékezés során Marija Ujević monumentális Krleža-szobránál a rendezvény főszervezője, Branko Hećimović beszélgetésünk során elmondta, hogy Krleža egyszer közölte vele: „Tudja, hogy nekem rajzkiállításom volt?” Sajnos nem tudjuk, hogy hol került rá sor, vélhetően Pécssett. Sztatocsnny nem véletlenszerűen került pozitív megvilágításba. A pécsi hadapródiskola iratanyagát a szerb megszállók elvitték, s a mai napig sem sikerült a nyomára lelni, vélhetően Belgrád második világháborús német bombázásakor a tűz martalékává lett. Kérdésemre Mann Jolán, az ígéretes budapesti Krleža-kutató ezeket válaszolta: Branko Hećimović nekem is említette Krleža egykori „kiállítását”, én úgy emlékszem, hogy a Ludovikán. Tény, hogy a Krleža-hagyatékban van pár olyan irat, amelyen Krleža rajzai, inkább tollpróbái vannak, Švejk-féle katonák rajzai, inkább karikatúrák. Fennmaradt tőle pár rajz későbbi időkből is, pl. lerajzolta a lábfejét, ill. ismeretes az *Őnarcképe*, ezt többször publikálták is már, a kiállítás bevezető tablóján is szerepel.

kisregényben teljes nevén megjelenik a budapesti Ludovika tanára, Döme Gyula hadnagy „részeseg és kártyás” alakja, aki első bejegyzésében, 1912. február 7-én ezt írja Krležáról: „Elbizakodott, szerénytelen, van tehetsége.”

Krleža 36 évvel későbbi budapesti és pécsi „kirándulása”. A második világháború évei során a *Részletek az 1942 és 1943-as évek naplójából* (*Fragmenti dnevnika iz godina 1942. i 1943.*) Pécs városáról is ír.

Már elismert íróként, Miško Kranjec szlovén író társaságában 1947 tavaszán a jugoszláv íróküldöttség tagjaként tért vissza egykori tanulmányai színhelyére: Budapestre és Pécsre, s újonnan szerzett élményeiről *Kirándulás Magyarországra 1947* című esszéjében számolt be.²⁰

Vándor Gyula, a pécsi Horvát Iskola igazgatója *Naplójában*²¹ így emlékszik vissza a kéttagú jugoszláv íróküldöttség fogadtatására: a *Magyar-Jugoszláv Társaság helyi szervezete és a Batsányi Társaság együttműködésének* köszönhetően Miroslav Krleža horvát író, Miško Kranjec, Doroslovački jugoszláv kulturális attasé és Budapestről Csuka Zoltán április 12-én érkezett Baranya fővárosába. – Előző nap Boros István főispán a kormánytól szigorú utasítást kapott, hogy a fogadás minél ünnepélyesebb legyen. Úgy is volt. A főpályaudvart feldíszítették, a vendégeket vasúti díszőrség fogadta. A vendégeket Tolnai, a város polgármestere köszöntötte a farsztó pesti program után, majd a vendégek a Nádor Szállóban elköltött vacsorát követően pihenni tértek. Másnap a Megyeháza dísztermében előadások megtartására került sor, s alkalmam adódott, hogy séta közben jobban megismerjem a vendégeket. Krleža igen művelt, szellemes és intelligens. Nagyon szereti népét és hazáját, ugyanakkor széles körű európai műveltségével és éles logikájával küzd az elmaradottság és a sötétség ellen. Megveti a farizeusokat, elsősorban kritizálja az egoista kapitalista és burzsoá osztályt, kritizálva azok szűkkeblűségét és hibáit. Feltételezem, hogy kevesen tudják, hogy Krleža gyönyörű tanulmányt írt Adynkról. – A rendezvény megnyitóján a vendégeket anyanyelvükön köszöntöttem. A vendégekről bevezető előadást tartottam. Szükségtelennek tartom előadásom ismertetését, tekintettel arra, hogy teljes egészében megjelent a Déli Csillag folyóiratban.

Miroslav Krleža a pécsi kadétiskola elvégzése után a szünidőben, Zágráb, 1911

²⁰ Megjelent a zágrábi Republika folyóiratban, 1953-ban. Köszönet mondok a zágrábi Branko Ostajmernek, aki megküldte nekem az esszét.

²¹ Vándor Gyula, *Dnevnik II.*, in. Pogleđi folyóirat [szerk.: Đuro Franković], 98–99.

Angyal Endre, ismert szlavista irodalomtörténész a vendégek Pécsre érkezését Vándor Gyulától eltérően másnapra, április 13-ra teszi, megörökítve itt-tartózkodásuk legfontosabb momentumait. Tőle tudjuk, hogy másnap írói estet tartottak, amelyen a két jugoszláviai író saját műveiből olvasott fel. A sikeres rendezvényt követően Angyal a vendégekkel a Mecsekre ment. *Vasárnap lévén, mielőtt kocsiba ültünk volna, Krleža a város központjában lévő restaurált templomba²² ment; nagy figyelemmel hallgatta a katonazenekar előadását, amelytől visszhangzott a tér. Előző este – a barátaim elbeszélése szerint – el látogatott a kadétiskolába, ahol felelevenítette ifjúkori élményeit. Emlékszem, séta közben is a horvát-dalmát reneszánsz és barokk költészetéről beszélgettünk. Ebben az időben figyelmesen tanulmányoztam Gundulić²³ költészetét, róla tartottam nyitó előadást a Batsányi Társaságban. Krleža azonban azt mondta, hogy Marin Držićet, a XVI. századi horvát-dalmát reneszánsz író²⁴ tekinti magához közelebb állónak, mint a barokk Gundulićet.²⁵*

A Megyeház dísztermében megtartott írói estről Angyal feljegyzi, hogy kivételesen jelentős irodalmi rendezvény volt, amelyen számosan vettek részt, s az irodalomkedvelők az utolsó helyet is elfoglalták. Dr. Faluhelyi Veronika és Lenkei Nándor Krleža legismertebb drámáinak egyikéből, a *Glemay Ltd*-ből²⁶ néhány részletet bemutatót. A mű tartalmi ismertetését Csorba Győző, Baumgartner-díjas költő adta.

Az előadás után Krleža magyar nyelven köszönte meg a közönségnek és a szervezőknek a fogadtatást és részvételt.²⁷ Beszéde udvarias, protokolláris, de azért baráti jellegű, és inkább csak kordokumentum. De épp emiatt megérdemli a figyelmet:²⁸

„Eltársak – hozzátok jöttünk, Tito országából, a demokratikus népi köztársaságból, Jugoszláviából, hogy a

Miroslav Krleža horvát író (1893–1981)

²² Gázi Kászim pasa dzsámija

²³ Ivan Gundulić 1589-ben született, a raguzai költészet, Dubrovnik gazdagon áradó barokk korszakának legnagyobb költője volt.

²⁴ Marin Držić: a pásztorjátékok legnagyobb mestereként és vígjátékíróként tarja számon az irodalomtörténet az 1508 körül született költőt.

²⁵ László Lajos, *U povodu 20. obljetnice smrti Zoltána Csuke MOST*, in: Pogledi [szerk.: Đuro Franković], 7. szám, 71–72. Az idézet valójában a fordítás fordítása.

²⁶ Ez a dráma Krleža egyik legsikerültebb alkotása, témáját az Osztrák–Magyar Monarchia idejéből meríti.

²⁷ László Lajos, i. m. 71–72.

²⁸ Mann Jolánnak köszönöm a szöveget.

jugoszláv Írószövetség nevében köszönüdvözetet hozunk a jugoszláv művészektől és [?] a magyar dolgozó néphez. Mi történik tulajdonképpen odalent, minálunk? A nép saját kezébe vette a hatalmat, azaz felkelt, kidobta a fasiszta betörőket, megtisztította a földünket mindenféle fölösleges magántulajdontól, 86 miljardos büdzsétet [?] teremtett a saját jövedelméből, és épít és renovál, hidakat ver és tetőket emel, egyszóval dolgozik, hogy jobb legyen az élete itt és most, nem holnap, hanem lehetőleg még máma, ha lehet, minél előbb, és nem a másik világon, hanem itt, ezen a földön, a Dunán, a Balkánon, az adriai tengerparton, a Dráva és a Vardar között. – Mit akar Tito marsall Jugoszláviája? Dolgozni akar, és az életfeltételeket javítani, napról napra mindig jobban, azt akarja a saját jobbléte érdekében, azaz békében akar élni, tisztességes emberi módon, biztosan és nyugodtan. A mi népi köztársaságunk békében akar élni éppúgy, mint a magyar köztársaság dolgozó népe, és éppen azért, mert ez a két akarat minden kételyen kívül azonos, ezért jöttünk hozzátok tiszta baráti érzéssel, hogy a jugoszláv írók, költők és művészek nevében kijelentsük, hogy hiszünk a közös, jobb jövőnkben! – A mi sorsunk évszázadokon át hasonló volt. Sikerült nekünk a mi Marsallunk²⁹ geniális politikája következtében, hogy realizáljuk mindazt, amit a magyar népi Köztársaság 1919-ben realizálni szándékozott. Nincsen józan gondolkodó és politikailag iskolázott ész, amely ne értené, hogy mindaz, ami minálunk történik, hogy az tulajdonképpen a magyar dolgozó nép érdekében is történik. – A mi győzelmünk a tiétek, mint ahogy a magyar dolgozó nép 1919. katasztrófális balsorsa a miénk volt. Hogy a Duna völgye dolgozó népeinek a sorsa azonos, ez a ti és a mi politikánknak az első premiszája, és a jugoszláv írók és költők éppúgy mint a magyar költők, ezt a gondolatot propagálták az utolsó évszázadban számtalanszor. És ha ez igaz, márpedig igaz, akkor nincs sok értelme, hogy időt vesszünk mindenféle sétafikára [?]. – A Történelem nem vár a népekre. A történelem vonatai nagy gyorsasággal eltűnnek a színpadról, száguldanak. Ha egy nemzet elkésett, akkor gyakran elmarad és eltűnik és a mi tisztünk az, hogy ez ne történjék meg! Egyszóval: mi vendégként jöttünk hozzátok, mint ahogyan barátok barátokhoz jönnek, a mi művészetünk és az a pár népdal, amit majd énekelni fogunk nektek...”³⁰

Krleža politikai állásfoglalása és elkötelezettsége a titói rendszer iránt nem hagy semmi kétséget. Az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság iránti szimpátiáját nem egy esetben kifejezésre juttatta. Szembeötlő az is, hogy a Szovjetuniót, Lenint, Sztálint meg sem említi. Úgy véli, hogy a két, azonos sorsú szomszédos népnek össze kell fognia, ami vélhetően annak az előszele, hogy országa a Szovjetunióval szakítani fog.

²⁹ Josip Broz Tito, marsall, a jugoszláv hadserege főparancsnoka

³⁰ A kézirat itt félbeszakad. Krleža magyar nyelvű üdvözlő szövege kétoldalas, A5 formátumú.

Pécsi ballada – a Kirándulás Magyarországra 1947 egyik fejezete

Harminchét év után visszatérni a városba, s ott kinyitni egy játékdobozt, majd az öreg és elfelejtett játékokat egy kisszínház – melyet úgy nevezünk, hogy emlékezés – játékerére helyezni, szomorú dolog. Harminchét évig emlékezetben vinni e terep domborzatát és megállapítani, hogy minden a helyén van: az öreg sétány virágzó gesztenyefáival, Szczytowszky püspök emlékművének márványlapokkal kirakott dísztere, a román stílusú székesegyház monumentális tornyaival, Janus Pannonius – II. Pius pápa, Aenea Silvio Piccolomi barátja volt – verseihez hú jelenet. A távoli síkság, mely a Mecsektől a Szent Jakab-hegyig terjed, Abaliget felé nyúlik, majd a távolabbi Szigetvár felé tart, a Drávától messze délen a kéklő távolban a Papuk-hegy sötétkék kontúrjaival, a villányi szőlőskertekkel, ahol már érezni lehet (lélekből) a Duna távoli ezüstös tükrét, s amihez ma este, ezen éjszaka, a halál színpadául szolgál. Az a távoli, gyermekkori szerep eljátszódott már, a függöny lehullt. Itt ma új színészek utaznak sírjaikba, sajátomon kívül, mely szubjektív, lírai kantiléna, rajta kívül azonban semmi más sincs, mely együtt rezegne azokkal a régi melódiákkal. A természet nagyszerű, siketnéma közönye a kisszerű, eljátszott, elmúlt emberi komédiákban, melyek míg tartanak, mindenki számára oly fontosak; ma, ebben a pillanatban, már semmi sincs meg belőlük. A Rácváros domborzatának lankáin meghúzódó szőlőskertek felkapált földjeikkel, melyek szürkésbarnák (tejescsokoládé-színűek) a kora tavaszi megvilágításban, a virágba borult cseresznyefákkal és barackfákkal, az ódon városi nyaralók korhadt verandáival és tornyaival, a Szigeti út nyárfákkal együtt mind-mind a helyükön vannak. [...] Mindig talányos volt számomra, hogy mire szolgálnak a városi nyaralóknak ezek a magas tornyai, ahol a léptek alatt csikorognak az öreg deszkák. Felmászni a tornyokba kellemetlen és megerőltető, s ott fönt abban a narancs és kék színű üvegablakokkal bekeretezett, nyolcszögű dobozokban a lélegzetvétel sűrű és szellőzetlen a levegő: döglött legyekkel a lógó pókhálóknak, a hőmérséklet elviselhetetlen, mert egy ilyen torony alatti kilátót sohasem szellőztetnek, míg a kilátás belőle teljesen tárgytalanná válik: egy-két szénaboglya, tyúkók és vécék láthatók. – És az erdőparcellák, és a nagy horizontok, és a teraszosan kiépített Város narancssárga háztömegei, melyeken az ablakok fényesen csillognak, mint valamilyen nagy ünnepre készülődéskor, azokat tiszteletünkre lemosták, mind a helyükön vannak. Az ég sötét gyöngyházfényű, mély, derült, a sétányokon madarak csivitelnek, orgona illata árad, sárga tulipánok díszlenek, s minden a maga helyén van, csak a gesztenyefák törzseit gyötri elefántkór. Ezek már nem fiatal gesztenyefák, hanem öreg, beteg törzsek, amelyek fölött egy egész emberi élet száguldott már el széleseben: dagadt erekkel, melyek a vénás vér trombózisától megduzzadtak. Közelít a halál már. – A reggelek idillikusak, hűvösek, és az Eszék felé tartó gőzmozdonyból fehér füstfelhő száll fel a magasba. Emlékszem erre a Városra, egy sok évvel ezelőtti pécsi trappista sajt gyári jegyén jelent meg: a Mecsek hegytömb élénkzöld színben, a Város kontúrjai igen hangsúlyos bíborvörösben, különösen a román stílusú tornyok körvonalainál, ami rám különösen hatott: a Város minaretjeivel. Sok éve már annak, hogy ennek a Városnak a képét először a trappista sajt dobozán megláttam, akkor még Van Dyck és Rubens női aktjai kísértetiesen hatottak. Itt százötvenhét évig a török

trónolt, és a bennem egyedül feltörő asszociáció az egyedüli, éspedig a nevek tömege, melyek úgy csiripeltek körülöttem, akár a verebek. Ezekben a pécsi játékok mise en scène-jében³¹ megjelenik a kakaószínű világosbarna porral, cseresznye- és barackfákkal, madárcsiviteléssel hintett és tarkított Makár-hegy, a Zsolnay-kerámialapokkal kirakott miniatűr vasútállomás előcsarnoka (nem látható többé a szürke bonapartés Underword-reklám sem), a főtér kis szállodájában, mely patetikusan a Nádor történelmi nevet viseli, szakadt ágynemű, melyből kikandikálnak a foltvarratok, a poloskaszag, a szemétdomb feletti, udvarra nyíló szoba az égő rongy búzával, a rövid és még vizes lepedők a strinderbergi³² alvilági szobát idézik. – Esti séta a Városban, valaki a kísérom közöl mondja, hogy Petar³³ anyja, Hengel: „pécsi leány volt”,³⁴ és itt élt Petar, ebben a kis földszintes házban. Csillagok a ház felett: és ettől a földszintes háztól a belgrádi Novo grobljeig³⁵ és addig a kis gyermeksírig a kör bezárult, és ez lenne az, ami itt megtörténhetett. A székesegyház éjjel. A huszár-laktanya és a Hadapród éjszakai körvonalai, amikor a csillagok úgy ragyognak, mint a déli féltekén, és oly közeli, hogy azokat az emberi kéz már-már eléri, míg az éjszakai szélben a gesztenyefák susognak, úgy, mint a temetőben. [...] Janus Pannonius városában a gesztenyefák alatt, a csillagok alatt, éjszaka a székesegyház előtt, a sírok sírjai előtt, a halott, aki nem halt meg egészen, a halott költő és halott gyermek a közömbös, zavart kispolgárok társaságában és kíséretében, minden fáradt, kialvatlan és melankolikus. [...] A pécsi beszélgetések (a megye magas politikai funkcionáriusaival) a balkáni kisebb testvér iránt megalomán superiority-komplexussal, a szabadesés törvényszerűségével tartatnak, és sehogy sem kívánják felfogni, hogy nálunk valóban valami történt, ami nem hasonlítható az övékéhez, ők háborús vesztesek és orosz csapatok megszállása alatt vannak.

Krleža a Pécsi balladában fiatalkori éveit temeti el, a halhatatlan költő, Janus Pannonius koporsója mellé saját koporsóját helyezi, s bele gyermekkorának pécsi világát, élményeit.

³¹ színrevitel

³² Johan August Strindberg (1818–1912) svéd íróra utal.

³³ Dobrovics Péter (Petar Dobrović) (1890–1942), festőművész, magyarországi szerb nemzetiségi politikus, a Baranya-Bajai Szerb–Magyar Köztársaság elnöke.

³⁴ Az idézőjelben közölteket Krleža magyarul írja.

³⁵ A temető neve